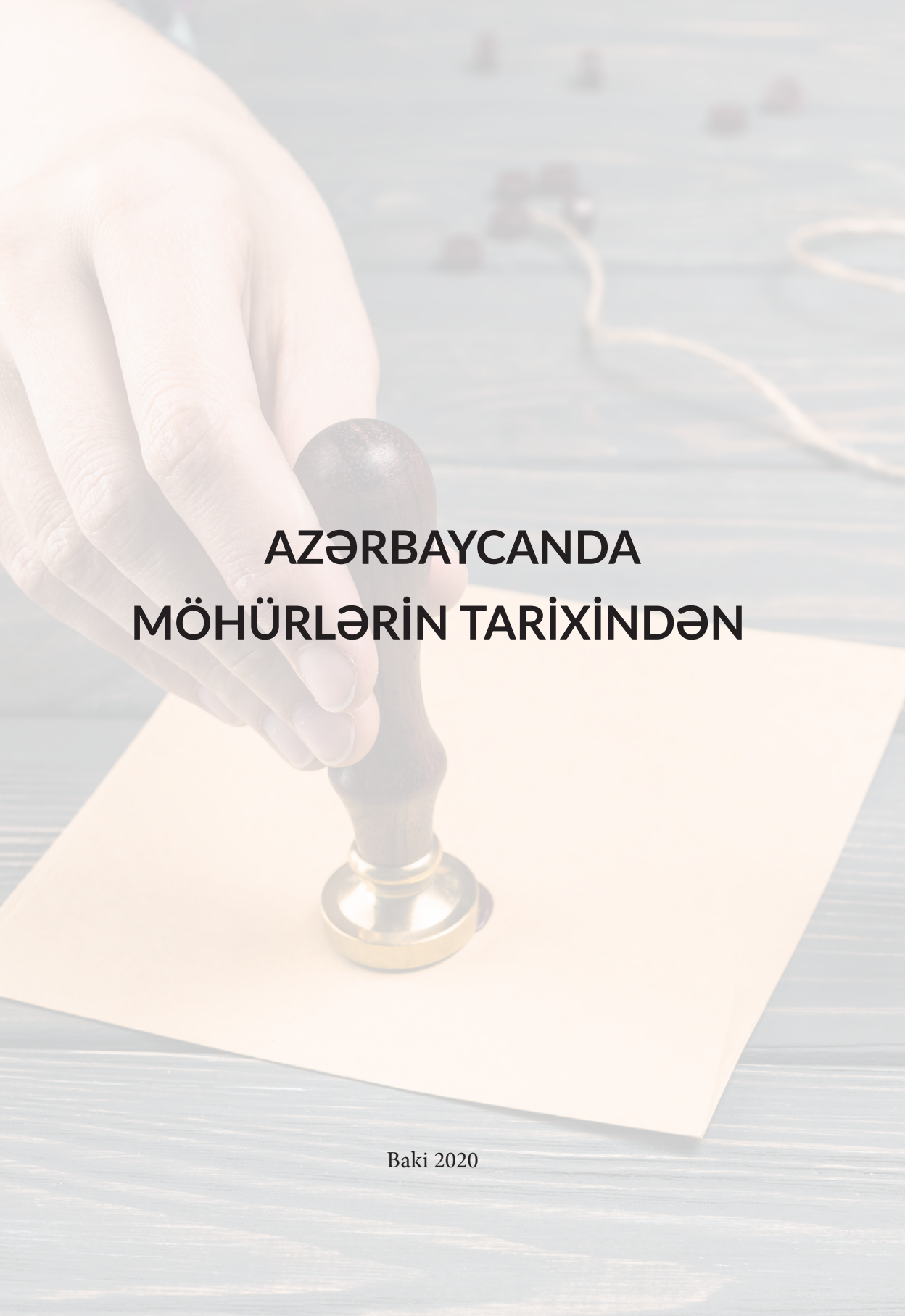

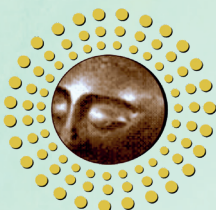

AZƏRBAYCANDA MÖHÜRLƏRİN TARİXİNDƏN

Bakı 2020

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi

Azerbaijan National Academy of Sciences
National Museum of History of Azerbaijan

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 100 illiyinə həsr olunur

*Dedicated to the 100th anniversary of the National
Museum of History of Azerbaijan*

Elmi redaktor:
akademik Nailə Vəlixanlı

Science editor:
Academic Naila Vəlikhanli

Mətn:
Sənubər Qasımova

Text:
Sanubar Qasimova

Foto:
Mirnaib Həsənoğlu

Photos:
Mirnaib Hasanoglu

Dizayn:
Cəmilə Aşumova

Design:
Jamila Ashumova

Tərcümə:
İlkin Kəngərli

Interpreter:
İlkin Kəngərli

A MEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin (MATM) fondlarında hazırda ötən əsrlərin qiymətli şahidləri - ən qədim primitiv gil möhürdən tutmuş müasir texnologiyalar əsasında hazırlanmış 400-ə yaxın möhür mühafizə edilir. Onların nümunələri Azərbaycan ərazisində tapılmış möhürlərin keçdiyi təkamül yolunu izləmək imkanı verir.

Tarixən məlumdur ki, möhürlərin ən bəsit ilkin növü şamp şəklinə olmuşdur. Gil möhürlər müxtəlif məqsədlərlə istifadə edilirdi. Onların vasitəsilə anbarlar və taxıl çalaları möhürlənir, dəriyə və qaba yun parçaya, eləcə də çörəyə basma yolu ilə naxış vurmaq üçün işlədilir.

Muzeyin Arxeologiya fondunda 1958-1959-cu illərdə Qazax rayonunun Sarıtəpə kəndində aşkarlanan onlarla qulplu şamp (pintaderlər) saxlanılır. Tədqiqatlar göstərir ki, onların hazırlanması e.ə. II – I minilliklərə aiddir (foto 1, 2, 3). Həmin gil şampaların istifadəsinə dair bir çox fərziyyəni nəzərdən keçirən alimlər belə qənaətə gəlmişlər ki, Azərbaycan ərazisində tapılan pintaderlər çörəyə basmaqəlib kimi istifadə edilir; müqəddəs çörəyə ibtidai cəmiyyətin ovsun ayinlərinə və ya qədim dini inanclara görə günəş və svastika təsvirləri vurulur, bəzə məhsul niyyətilə günəş və çörək simvolik şəkildə birləşdirilirdi. Bu qədim adət, eləcə də bayram günlərində bişirilən çörəyi səhrli naxışla bəzəmək, XIX əsrdək davam etmişdir. Etnoqrafik tədqiqatlara görə, bu məqsədlə əsasən girdə gil və taxta şampalardan istifadə edilmişdir. Azərbaycanda onlara “külçəbasan” deyilir. Bu, çörəyin növlərindən birinin adıdır. Kəndlərdə nənədən nəvəyə irsən keçən və ailənin nəsil nişanı, əmlakı sayılan külçəbasan həm də, bütün qohum-əqrabaya məxsus idi. Bayram günlərində qohumlar naxış vuran basmaqəlibdən istifadə etmək üçün çörəyin növbə ilə bişirilməsini razılaşdırırdı. Azərbaycanın bir çox bölgələrində (Şamaxı, Şəki, Quba və b.) ailələrdə üz tərəfində əsasən günəş, yaxud svastika təsviri həkk edilmiş qulplu külçəbasanlar indiyə qədər qorunub saxlanılır. Gil basmaqəlibdəki təsvirlər bəzən ortasında dairəvi oymalarla işarələnən və öz oxu ətrafında daim sağa-sola hərəkət edən fiqurlar təəssüratını yaradırdı.

Daha sonralar, erkən tunc dövründə, silindrik möhürlər düzəldilməyə başladı. Basmaqəlib möhürlər üçün qapalı kompozisiya məkanı səciyyəvi idi, silindrik möhürün üzərindəki təsvir isə açıq friz kompozisiyasına malik idi. Belə möhürlər təkrarlanan motivləri ifadə etmək üçün istifadə olunurdu. Ordubad ərazisindəki Xarabagilan şəhərində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı b.e.ə. VI – V əsrlərə aid silindrik möhürlər tapılmışdır (foto 4, 5).

Möhürlərdəki təsvirlər həmçinin bitki və heyvanat aləmi haqqında məlumat rolunu oynayır, dini və ideoloji dünyagörüşləri əks

etdirirdi. Möhürlər müxtəlif materialdan – yarımqiymətli daş-qaş, metal, saxsı, məcun, taxta, heyvan sümüyündən hazırlanırdı.

Antik dövrdən “gemma” adlı oyma daşlar möhür rolunu oynamağa başlayır. Onlar dövlətin inkişafının əsas nişanələrindən biri, habelə təsərrüfat fəaliyyətinin və ictimai həyatın zəruri ünsürü sayılırdı. Bu dövrdə oymaçı ustalar artıq sənətlərində yüksək dərəcəyə çatmış və cəmiyyətin estetik zövqünün təşəkkülünə xeyli təsir göstərmişdilər.

Gemmalar əqiq, xalsedon, oniks, yəşəm və s. müxtəlif çalarlı əlvan yarımqiymətli daşlardan düzəldilirdi. Müəyyən dövr və bölgələr üçün onların formaları müxtəlif idi. Bütün bu əşyalar bərk maddələr üzərində oyma sənəti olan qliptikaya (yunanca yonulmuş, oyulmuş) aiddir. Qliptika abidələri iki qrupa – intaliya deyilən yastı və kameya adlanan qabarıq təsvirli əşyalara bölünür. Möhür qismində yalnız təsvirləri aynalı çəkilən intaliyalar işlədilir.

B.e.ə. I əsrdən etibarən Cənubi Qafqazın coğrafi mövqeyi Roma imperiyası ilə siyasi, ticari, mədəni və iqtisadi münasibətlərin qurulmasına əlverişli şərait yaradırdı. Mingəçivirdə tapılan Roma gemmaları üzərindəki allahlar daha çox onlara xas əlamətlərlə təsvir edilirdi (foto 6, 7, 8).

Azərbaycan ərazisində aşkarlanan qliptika nümunələrinin tədqiqi, b.e. II əsrin sonunda Albaniyanın Roma imperiyası ilə əlaqələrinin zəiflədiyini göstərir. III əsrdə Albaniya ilə Sasani İranı arasında mədəni və iqtisadi əlaqələr genişlənir. Bu dövrdə Albaniya ərazisində boyun, bilək və bel hissələrində gəzdirmək üçün hazırlanan sasani qemmaları- dəlikli möhür nümunələri (intaliyalar) meydana gəlir.

Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılarda dəfələrlə IV – VII əsrlərə aid yarımçıq istehsalı, sındırılmış möhürlər aşkarlanmışdır. Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Albaniyada yerli möhürlər geniş yayılmışdı. Albaniya ərazisində - qədim Qəbələdə, Şamaxının Çuxuryurd və Xınıslı, Mingəçevir, Gəncə şəhərlərində, Qazaxın Torpaqqala, Beyləqanın Örenqala və digər qədim yaşayış məskənlərində belə tapıntılara rast gəlinmişdir.

Oyma daşlar üzərindəki təsvirlər müasir insanda qədim cəmiyyətin həyatı, o dövrün xalqları, insanların zahiri görünüşü, mədəniyyəti, etiqadı, mifoloji görüşləri, məişəti, geyimi və silahları, habelə ətrafındakı bitki və heyvanat aləmi haqqında təsəvvür oyatmaq üçün əyani məlumat mənbəyidir. Möhürlərdə dini süjetlər, fantastik məxluqlar, insan, atəşgah, bitkilər, müxtəlif nişan və monoqramlar həkk edilirdi. Tədqiqatçıların fikrincə, qliptik abidələrin özünəməxsus güzgü kimi həyatı və incəsənəti tam dolğunluğu ilə əks etməsi təsadüfi deyil. Həmin dövrün möhürləri sənət əsəri, bədii sənətkarlıq nümunəsidir.

MATM-ın Köməkçi Tarixi Fənn Materialları Fondunda yarımqiymətli əlvan daşlar, pastalar, şüşə və metaldan hazırlanan intaliya və qaşlı üzüklər qorunur (foto 9, 10, 11).

İslam dini yayıldıqdan sonra belə təsvirli möhürlər istifadədən çıxdı, onların yerini ərəb əlifbası ilə sahibinin adı və dini kəlam yazılmış möhürlər tutdu. Öz ehkamlarını ifadə etmək məqsədilə bir çox dinlərdə ikona tipli təsvirlərdən istifadə edilsə də, İslam mədəniyyətində əsasən xəttatlığa üstünlük verilirdi.

Möhürlərin hazırlanmasında müsəlman nəqqaşlığının əsas növü olan - nəbatı islimi naxışlardan (yarpaqlar və çiçəklərlə bəzədilmiş dolaşq budaqlardan) istifadə edilirdi. Yarımqiymətli daşlardan yonulan möhürlərə sahibinin adı və ya İslam mədəniyyətində xoş niyyəti ifadə edən kəlamlar həkk edilirdi (foto 12).

Qliptika ustaları əsasən ciddi həndəsi prinsiplərə və dəqiq mütənasibliyə davam gətirən monumental üslubdan istifadə edirdilər. Dini istiqamətli kalliqrafik yazılar yarımqiymətli daşlar (əqiq, yəşəm, xalsedon, sədəf, firuzə və s.) üzərində həkk edilirdi (foto 13).

İslam dini meydana gəldiyi gündən qaşlı möhur üzüyü şəxsiyyətin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdi. Bu cür möhürlər hökmdar, vəzir və başqa vəzifə sahiblərinin sənədlərini (fərman, qərar, sərəncam, məktub və s.) təsdiqləmək üçün istifadə edilirdi (foto 14). Şah və xanlar tuğra vasitəsilə rəsmi sənədlərdə, bəzək əşyalarında, bina interyerində adlarını naxışlar içərisinə salaraq əks etdirirdilər.

XVI – XVII əsrlərə aid şəxsi möhürlərin tədqiqi sayəsində onların sahiblərinin təvəllüdü və adı, habelə sünni və yaxud şiə məzhəbli olmasını müəyyən etmək mümkündür. Məsələn, “YaHüseyn”, “YaƏli”, “YaHəsən” yazıları olan möhürləri tədqiq etdikdə sahiblərinin islamın şiə məzhəbinə mənsubluğu dərhal aydınlaşır. Lakin “Əbdəhu Rəci” (“Allahın qulu”) və yaxud “Əbdəhu Rəci Muhəmməd” (“Allahın qulu Məhəmməd”) sözləri olan möhür sahiblərinin məzhəb aidliyyətini təyin etmək olmur (foto 15).

Zəngin məlumata malik orta əsr qliptika abidələri dövlət hakimiyyətinin müxtəlif məsələlərinin tədqiqində vacib tarixi mənbədir. Yalnız tapıntılar mövcud olmadığı halda, zəruri məlumatı yazılı mənbələrdən və ya dövlət sənədlərindən (fərman, yarlıq və rəsmi surətdə təsdiq edilmiş digər dövlət sənədləri) əldə etmək mümkündür.

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda köklü dəyişikliklər baş verir. Bu dövrdə Şimali Azərbaycan xanlıqları Rusiya İmperiyasının tərkibinə qatıldı. Dövlət kargüzarlığında, o cümlədən möhürlərin hazırlanması və istifadəsi sahəsində Şərq ənənələri dayandırıldı. Şərq üçün ənənəvi olan “tuğra” təsvirli möhürlər yeni tipli möhürlərlə əvəz edildi. Tunc və

digər metallardan düzəldilən möhürlərə taxta və ya metal qulp birləşdirilirdi. Həmin möhürlər bu və ya digər ictimai yönlü tarixi sənədlərin öyrənilməsində mötəbər mənbə sayılırdı. Şəxsi və dövlət möhürləri geniş istifadə olunmağa, hətta “gerb möhürü” anlayışı yaranmağa başladı.

MATM-ın fondlarında o dövrə aid bir çox möhür mühafizə edilir. Təqdim olunan bukletdə 10 aprel 1840-cı il tarixli Zaqafqaziya diyarının idarəçiliyinə dair Əsasnaməyə əsasən təsis edilmiş iki möhür- Bakı quberniyasının gerbi olan “Quba qəzası Yermolayevsk kənd məhkəməsinin möhürü” və “Yelizavetpol quberniyası. Şuşa qəzasının Ağcabədi kənd cəmiyyəti” möhürü təqdim olunur (foto 16, 17). Eyni zamanda Azərbaycan ərazisində üzərində Rusiyanın gerbi olan möhürlər, o cümlədən “III Bakı Qadın Gimnaziyası” və “Qraf Voronsov-Daşkov adına Lənkəran Ali İbtidai Məktəbinin” möhürləri də bukletdə özünə yer almışdır (foto 18, 19).

Muzeyin möhür kolleksiyasında XX əsrin əvvəllərinə, Azərbaycanın təlatümlü tarixi hadisələri dövrünə aid bir neçə möhür xüsusilə maraqlıdır. Bu möhürlər Azərbaycan Cümhuriyyətinin fəaliyyətinin az müddətli olmasına baxmayaraq böyük mədəni-maarif işlərinin həyata keçirilməsini əks etdirir. Onlardan ikisi bukletdə təqdim olunur: 1919-cu il sentyabrın 1-də Azərbaycan Cümhuriyyəti parlamentinin qəbul etdiyi “Bakı Dövlət Universitetinin təsis haqqında qanuna əsasən” yaradılmış ilk ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Darulfununun və aktyor Sıdqi Ruhullanın kolleksiyasından “Azərbaycan Dövləti tiyatro heyəti” möhürləridir (foto 20, 21).

Beləliklə, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fondlarında qorunan möhürlər gözəl sənət əsərləri, həm də qiymətli sənədlər kimi tarixi informasiya mənbələridir.

AF 24339. Basmaqəlib. B.e.ə. II - I minillik. Gil.
Basmagalib (clay stamp). II-I millennium B.C.. Clay.

1

AF 27629. Basmaqəlib. B.e.ə. II-I minillik. Gil.
Basmagalib (clay stamp). II-I millennium B.C. Clay

2

AF 27609. Basmaqəlib. B.e.ə. II-I minillik. Gil.
Basmagalib (clay stamp). B.e.ə. II - I minillik

3

KTFMF 81.

4

Möhür. Yarımsəffaf xalsedon, silindrik formalı, asqı üçün dəlikli. Üzərinə dağ keçisi ilə döyüşən hökmdar və arami əlifbasıyla yazılar həkk edilib. (e.ə. VI - V ə.).

Stamp with figure of Capra and words in Aramaic alphabet. VI-V centuries B.C. Semi-transparent chalcedony, cylindrical shape, hole for a hanger.

KTFMF 300.

5

M ö h ü r .
B.e.ə. VI - V əsrlər. Tünd yaşıl rəngli daş, silindrik formalı, asqı üçün dəlikli. Üzərinə təbiət rəsmləri və həndəsi elementlər həkk edilib.

Stamp with pictures of nature and geometrical ornaments. VI-V centuries B.C. Dark-green coloured stones, cylindrical shape, hole for a hanger with.

KTFMF 101.

6

İ n t a l i y a .
Üzərində hərbiçi təsviri.
B.e.ə. I əsr. Əqiq.

Intaglio with picture of a soldier.
I century B.C. Agate.

KTFMF 98.

7

İ n t a l i y a .
Üzərində qaçan mələk təsviri var. II əsr. Əqiq.

Intaglio with picture of a running angel. II century. Agate.

XF 67.

8

Üzük-möhür. Üzərində hərbiçi və döyüş arabası təsviri var. III əsr. Çərçivəsi qızıl; daşı tünd narıncı əqiq.

Signet-ring with pictures of a soldier and a war chariot. III century. Framed gold; dark-orange agate.

KTFMF 27.

9

M ö h ü r .
Üzərində iki quş təsviri var. Ağ xalsedon, asqı üçün dəlik. IV əsr.

Stamp with picture of two birds. Shite chalcedony, hole for a hanger. IV century.

KTFMF 59.

10

M ö h ü r .
Üzərində buğa təsviri var. Narıncı əqiq. V əsr.

Stamp with picture of a bull. Orange agate. V century.

KTFMF 357.

11

Üzük-möhür. Üzərində dağ keçisinin təsviri var. Çərçivəsi gümüş, daşı boz xalsedon. V əsr.

Signet-ring with picture of a Capra. Grey chalcedony with silver framework. V century.

Üçüzlü möhür (asqı üçün dəliyi vardır). Firuzə. Üzərində farsca yazılar var: I - İskəndər ər-Raci; II - İskəndər ibn Ağa; III - İskəndər şəfaya ümid edir.

Three-side stamp with hole for a hanger. Turquoise. Inscriptions in Persian: I-Iskandarar-Raji; II-Iskandaribn Agha; III-Iskandar wishes good health.

12

KTFMF 12.

Altıüzlü möhür (asqı üçün dəliyi vardır). Tünd narıncı serdolik. Üzərində farsca yazılar var: I = Həsən Muhəmməd; II = Muhəmməd Əli; III = Muhəmməd Cəfər; IV = Hüseyn Əli; V = Əli Həsən; VI = Musa Əli.

Six-side stamp with hole for a hanger. Dark-orange cornelian. Inscriptions in Persian: I = Hassan Muhammad; II = Muhammad Ali; III = Muhammad Jafar; IV = Hussein Ali; V = Ali Hassan; VI = Musa Ali.

13

KTFMF 108.

KTFMF 45.

Üzük-möhür (gümüşü çərçivəli). Tünd qəhvəyi serdolik. Üzərində farsca yazılar var: “Ya Peyğəmbərlərin çırağı Muhəmməd”.

Üzük-möhür (gümüşü çərçivəli). Tünd qəhvəyi serdolik. Üzərində farsca yazılar var: “Ya Peyğəmbərlərin çırağı Muhəmməd”.

14

Üç üzlü möhür. Yaşıl yaşma. Gümüş tutacaqlı və asqılı. Üzərində ərəb qrafikalı yazılar var: I = Ya imam Həsən; II = Həsən əl-Bağırın qulu; III = Həsən əl-Əsgəri. Möhürün saxlanıldığı gümüş qutu üzərində yazı: Ya Həzrəti Abbas.

Three-side stamp. Green jasper with silver handle and hanger. Inscriptions in Arabic alphabet: I = Ya imam Hassan; II = Slave of Hassan al-Baghir; III = Hassan al-Asgari. Inscription on a storage box: Ya Hazrati Abbas.

KTFMF 174.

15

16

KTFMF 192.

Möhür. Mərkəzində Bakı quberniyasının gerbi, ətrafında rus dilində “Quba qəzası Yermolayevsk kənd məhkəməsi” yazısı var. Bürünc.

Stamp with the coat of arms of Baku governorate in the center, surrounded by the inscription in Russian: “Yermolayevskaya village court of Guba Uyezd”. Bronze.

17

KTFMF 345.

Möhür. Mərkəzində Yelizavetpol gerbi, ətrafında rus dilində “Yelizavetpol quberniyası. Şuşa qəzasının Ağcabədi kənd cəmiyyəti”. Metal.

Stamp with the coat of arms of Baku governorate in the center, surrounded by the inscription in Russian: “Yelizavetpol Governorate. Aghjabadi Village Society of Shusha Uyezdof”. Metal.

18

KTFMF 194.

Möhür. Mərkəzində Çar Rusiyası gerbi, ətrafında rus dilində- “Bakı üçüncü qadın gimnaziyası”. Bürünc.

Stamp with coat of arms of the Russian Empire in the center, surrounded by the inscription in Russian: “III Baku Women’s Gymnasium”. Bronze.

KTFMF 159.

Möhür. Mərkəzində Çar Rusiyası gerbi, ətrafında rus dilində “Qraf Vorontsov-Daşkov adına Lənkəran Ali İbtidai məktəbi”. Bürünc.

Stamp with coat of arms of the Russian Empire in the center, surrounded by the inscription in Russian: “Lankaran Higher Primary School named after Graf Vorontsov-Dashkov”. Bronze.

19

KTFMF 320.

Möhür. Mərkəzində Azərbaycan Dövlət rəmzləri olan aypara və səkkizguşəli ulduz, ətrafında Azərbaycan dilində ərəb qrafikası ilə yazı: “Bakı Dövlət Darulfununu(Universiteti)”.

Stamp with national symbols of Azerbaijan (crescent and eight-point star) in the center, surrounded by the inscription in Azerbaijani language (Arabic alphabet): “Baku State Darulfun (University)”.

20

KTFMF 322.

Möhür. Mərkəzində Azərbaycan dövlət rəmzləri olan aypara və səkkizguşəli ulduz, aşağıda –musiqi aləti “lira”, ətrafında Azərbaycan dilində ərəb qrafikası ilə: “Azərbaycan Dövlət Teatr Heyəti”. Bürünc.

Stamp with national symbols of Azerbaijan (crescent and eight-point star) in the center, picture of lyre in the bottom, surrounded by the inscription in Azerbaijani language (Arabic alphabet): “Troupe of Azerbaijan State Theatre”. Bronze.

HISTORY OF STAMPS IN AZERBAIJAN

Baku 2020

Funds of ANAS National Museum of History of Azerbaijan (NMHA) contain nearly 400 stamp artefacts. Varying from the most ancient primitive clay stamps to the modern stamps produced with the most up-to-date technologies, all these artefacts are the valuable witnesses of past historical epochs. The Museum's collection is big enough to trace evolution of stamps in Azerbaijan.

As we know from the history, the most primitive stamps were made from the clay and used for the different purposes, including sealing warehouses or grain pits and imprinting patterns on leather, crockery, woollen cloths and bread. In the Museum's Archaeological Fund, there are tens of pintaderas (clay stamps with handles) discovered in 1958-1959 in Saritapa village of Gazakh. According to research, these artefacts (Pictures 1, 2, 3) had been produced in II-I millenniums B.C., and used as stencils for ritual labelling of bread. According to ancient beliefs, the bread has had a holiness status, and its' decoration with swastikas and other symbols of the Sun had symbolized fertility and bounteous harvest. This ancient practice, as well as tradition to decorate bread on the occasion of holidays, survived until the XIX century. As concluded from ethnographic studies, breads used to be labelled by round clay and wooden stamps called "kulchabasan" – name of one specific bread type in Azerbaijani language. Kulchabasan had a status of the family's emblem and property, belonging to all of its' members and coming down from one generation to the other. On the holidays, family members used to bake bread in a pre-agreed sequence so that each member could take his chance to label the bread with his family's stamp. Up to now, many families from the different regions of Azerbaijan (Shamakhi, Shaki, Guba, etc.) had preserved one-handle kulchabasans, most of which have symbols of the sun or swastikas impressed on their stamping surfaces. Pictures on clay stamps sometimes create an impression of dynamic figures, turning on their axis and marked with circular carves.

Later in the early Bronze Age, cylindrical stamps had been invented. If the earlier clay stamps had only proposed an enclosed space for forming the stamp's composition, cylindrical stamps were suitable for an open friso-type composition with repeated motives. Some cylindrical stamp exemplars were discovered in Ordubad, among the ancient town ruins of Kharabagilan (Pictures 4, 5). Dating back to VI-V centuries B.C., these stamps serve as reliable source of information for those wishing to study flora and fauna, as well as religious and ideological views of the given historical epoch.

Ancient stamps had been produced from various materials,

such as semiprecious stones, iron, clay, wood and ivory. Since the antiquity, stamps made from various engraved gems had become one of the major symbols of states, economic activity and social life. At that time, engravers had reached sufficiently high level of professionalism and started influencing esthetical values of their respective societies. The gem stamps used to be made from agate, chalcedony, onyx, jasper and other semiprecious stones. Depending on region and historical period, they had different shapes and forms. All stamp symbols were engraved by using the glyptic art's methods. While glyptic artefacts are generally divided into intaglio (flat) and cameo (embossed) works, producers of stamps had exclusively used the intaglio methods.

Starting from I century B.C., geographic proximity had triggered close cultural and economic relations between South Caucasus and Roman Empire. Among others, presence of such relations had been evidenced by the archaeological findings in Mingechevir, which included the Roman style gems with pictures of gods from the Roman pantheon engraved on their surfaces (Pictures 6, 7, 8).

As demonstrated by the studies of discovered glyptic artefacts, relations between Caucasus Albania and Rome had weakened in the II century A.D. The following century was marked by growing economic relations with Sasanian Empire. This assumption is evidenced by multiple discoveries of the Sassanian style gems with holes and intaglio pictures, designed to be worn around necks, wrists or waists of the owners. There are many IV-VII century half-ready and broken stamp artefacts collected from the archaeological sites of Gabala, Chukhuryurd and Khinisli (Shamakhi), Mingechevir, Ganja, Torpagala (Gazakh), Orangala (Beylagan), etc. All these findings speak to the fact that stamps had been widely used across the territory of Caucasus Albania. Figures engraved on these gems are the material evidences to help formulate a picture of the antique society and its' members, their everyday life, physiology, culture, beliefs, myths, cloths and arms, as well as the surrounding natural environment. On these stamps, we can see engraved pictures of religious scenes, mythical creatures, people, fire temples and plants, as well as various symbols and monograms. Researchers believe that there is nothing occasional in how the glyptic artefacts are reflecting the life and the arts of the described historical period. Stamps of that epoch are the true objects of art. In the Museum's Fund of Supplementary Historical Science Materials, there are several intaglio worked and incrustated signet-rings made from semiprecious stones, pastas, glass and metal (Pictures 9, 10, 11).

With the advent of Islamic religion, these stamps had fallen into disuse and became replaced by the stamps with names of the owners and religious citations, all written in the Arabic alphabet. Unlike many other religions that used iconic pictures to propagate their dogmas, Islamic culture had given its preference to calligraphy. Stamps of the Islamic period are decorated with floral arabesque ornaments - the main theme of Islamic calligraphy, based on the combination of curving tree branches with leaves and flowers. Made from a semiprecious stone, typical Islamic stamp has had the name of its owner and traditional words of the good will engraved on its surface (Picture 12). Masters of that period used a monumental glyptic art style which was based on the principles of geometry and exact proportionality, and engraved religious calligraphic sentences on the surface of semiprecious stones like agate, jasper, chalcedony, nacre, turquoise, etc. (Picture 13).

In the Islamic era, signet-rings became an unattainable element of a Muslim's personality. They were widely used to approve the official documents (decrees, orders, decisions, letters, etc.) issued by sovereigns, viziers and other government officials (Picture 14). Shahs and khans used their Tughras to endorse official papers, and to put their names on the jewellery items and building interiors. Today, with the help of the personal stamps of XVI-XVII centuries, we can easily identify names, birth dates and even madhhabs of their owners. For example, if a stamp has a slogan like "Ya Hussein", "Ya Ali" and "Ya Hassan", it means that its owner was Shi'ite. On the other hand, it's impossible to identify the owner's madhhab, if the stamp is decorated with slogans like "Abdahu Raji" (Slave of Allah) or "Abdahu Raji Muhammad" (Muhammad is the slave of Allah) (Picture 15). Medieval glyptic artefacts are very informative material sources helping with learning a lot about the epoch's political system and relations. However, when certain cultural layer is missing such artefacts, necessary information can be obtained from various written sources, including decrees and other endorsed official papers.

Beginning of XIX century was marked by the radical changes occurred in the political system and everyday life of Azerbaijan. Soon after integration of the Northern Azerbaijan khanates with Russian Empire, conventional methods of stamp making and use had been abandoned. Traditional stamps with Tughras were replaced with new type stamps made from bronze and other metals and equipped with wooden or metallic handles. New generation stamps are also regarded as valuable sources for the studies of different historical documents. It was the period when both personal and official stamps

became widely developed, and when the heraldic stamp concept emerged.

There are lots of XIX century stamps stored in the Museum's funds. In this booklet, you can see photos of two official stamps founded on April 10, 1840, based on the Caucasus Viceroyalty Statute (Pictures 16, 17):

1. Stamp of Yermolayevka village court of Guba Uyezd, with Coat of arms of Baku, and
2. Stamp of Aghjabadi Village Society of the Shusha Uyezd of Yelizavetpol Governorate.

Also presented are the following examples of stamps with the coat of arms of Russian Empire (Pictures 18, 19):

1. Stamp of III Baku Women's Gymnasium
2. Stamp of Lankaran Higher Primary School named after Graf Vorontsov-Dashkov.

In the Museum's collection, there are also several stamps from early XX century – period of life-changing events occurred in the history of Azerbaijan. These stamps are the witnesses of wide-scale cultural and education reforms initiated by the government of the first Azerbaijan Democratic Republic. Pictures of the following two stamps are presented in the Booklet (Pictures 20, 21):

1. Stamp of Azerbaijan State University established on September 1, 1919, by the respective Law of the Parliament of Azerbaijan Republic;
2. Stamps of the Troupe of Azerbaijan State Theatre (from the collection of Sidgi Ruhulla).

Therefore, stamps that are stored in the Museum's funds can be regarded as both beautiful pieces of art and valuable sources of historical information.

**AZƏRBAYCANDA
MÖHÜRLƏRİN TARİXİNDƏN
HISTORY OF STAMPS IN AZERBAIJAN**